

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport

Kapcsolat, környezet, közösség. Csíkszeredai antropológiai írások.

Kiadja a Politika + Kultúra Alapítvány. H. n. és é. n. 245 (+3) lap.

A hetvenes évek második felében, egészen pontosan 1977-ben A Hét TETT címmel (a betűszó jelentése: *Természet — Ember — Tudomány — Technika*) negyedévi mellékletet indított. A füzet alakú, hatvan és egynéhány lap terjedelmű melléklet — a szerkesztőség egykori szándékai szerint — az elméleti kultúra gyarapítását, a nivós ismeretterjesztést, a tudományok iránti laikus érdeklődés kielégítését volt hivatott szolgálni. Ha a melléklet 1989-ig megjelentetett mintegy félszáz füzetét ma ismét kézbe vesszük és végiglapozzuk, megállapíthatjuk, hogy olykor botladozva bár s meglehetősen váltakozó színvonalon, de a magára vállalt feladatot a körülményekhez képest tisztességgel teljesítette. Midőn a hetvenes-nyolcvanas évek romániai magyar sajtókiadványait a história majd egyszer tárgyilagosan számba veszi, A Hét vállalkozásáról minden bizonnyal elismeréssel fog szólni. Külsőjét tekintve a TETT nem volt túlságosan vonzó, ellenkezőleg, olykor izléstelen köntösben jelent meg, de amit a ríktő-tarka fedőlap takart, arra a tudomány eredményei és az élet dolgai között eligazodni akaró embernek a legtöbbször érdemes volt odafigyelni.

A Hét több mint másfél évtizeddel ezelőtt indított s a szellemi helytállás — az „ahogy lehet” — sok más példájával együtt mára már könnyedén elfeledett vállalkozását e helyütt nem azért említettük föl, mert magát az egykori vállalkozást kívánjuk post festa méltatni. Egy nemrégiben megjelent cikkgyűjteményt szeretnénk az alábbiakban bemutatni, s ez készített, sőt mondhatni kötelezett arra, hogy bevezetésképpen a bukaresti hetilap tudományos rovatvezetőinek, Ágoston Hugónak és Rostás Zoltánnak a szerkesztői teljesítményét megidézzük. A kötet csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) tagjainak a TETT-ben közzétett írásait foglalja magába. Hét szerzőtől összesen hetvenhárom különböző jellegű és témájú, hosszabb-rövidebb dolgozat található a kötetben; valamennyi A Hét tudomány népszerűsítő mellékletében látott első ízben nyomdafestéket a nyolcvanas években.

Egy létrejöttét és fölépítését tekintve meglehetősen rendhagyó, a benne olvasható dolgozatok eszmetörténeti összefüggéseit és egybetartó szellemi hangulatát illetően fölöttébb érdekes és egyszersmind igen tanulságos kötet áll előttünk. Bizonyos mértékig már az is szokatlannak mondható, hogy bár a kötet szerzői a nyolcvanas évek folyamán helyel-közzel, sőt egy időben elég gyakran más lapokban is publikáltak, könyvük összeállításakor mégis csak a

TETT-ben közölt írásaikból válogattak. Ám aki tisztában van azzal, hogy a csíkszeredai KAM mily sokat köszönhetett a TETT-nek, milyen nagy szerepe volt e tudomány népszerűsítő füzetnek s szerkesztőinek abban, hogy néhány frissen végzett tanárember, egy vidéki városkában, csaknem kizárólag a maga erejére hagyatkozva, s némi nemzedéki lázongást is magában hordozó „csakazértis” éthosztól vezéreltetve, tudományos munkaközösséggé tudott formálódni, az egyáltalán nem csodálkozik ezen. A kötethez írott (*Az olvasóhoz* címzett) előszavában Biró A. Zoltán azt mondja — s ki tudná jobban, mint ő, aki a csíkszeredai csoportnak éveken át nemcsak a legcél tudatosabb tagja, hanem az egyik legfőbb animátora is volt —, hogy „a TETT-cikkek története bizonyos értelemben a csoport története is”. A bukaresti hetilap melléklete nem egyszerűen csak közlési lehetőséget kínált a csoport tagjainak — tájékoztatja az olvasót Biró —, hanem ugyanakkor munkára is ösztönözte őket. A TETT minden száma megkísérelt körüljárni valamilyen időszerű elméleti kérdést vagy társadalmi-társadalomszociológiai jelenséget, ehhez pedig tudományos szerző, hozzáértő szakemberek, valamint jó tollú és jó szemű értelmiségiek közreműködésére volt szüksége. Miután a csíkszeredai csoport tagjait is sikerült megnyernie a közreműködésre — a kötet alapján sejteni lehet, hogy ez nem volt teljesen zökkenőmentes —, szüntelenül újabb meg újabb föladatak elé állította őket. A tudomány népszerűsítő melléklet szerkesztői hol ilyen, hol olyan téma tanulmányozását és kidolgozását kérték a csoport tagjaitól, s ez utóbbiak, miközben igyekeztek annak rendje és módja szerint eleget tenni a rájuk bízott föladataknak, ők maguk is folyamatosan formálódtak, elméleti jártasságuk izmosodott, ismereteik gazdagodtak és egyre sokrétűbbé váltak. Tíz esztendő alatt, amíg együtt volt a csoport, „kijárt egy második egyetemet” — írja Biró A. Zoltán —, s az úgynevezett „TETT-cikkek” voltaképpen „e második egyetem történetét tartalmazzák, hordozzák”.

Aki tehát kézbe veszi a kötetet (ez, sajnos, inkább csak véletlenül eshet meg, mert minálunk nem forgalmazta a könyvkereskedelem), s a benne található írásokat alaposan — tartalmukra, koncepcióra, betájolásukra, formai-módszertani kimunkáltságukra és keletkezésük időrendjére egyaránt odafigyelve — áttanulmányozza, az egy szellemi műhely megszületésének a históriáját, egy önmagát kereső, a provincializáló körülményekkel, a kulturális közeg

bágyadt sztereotípiáival és önnön elfogultságaival egyként küszködő fiatal értelmiségi csoport többszöves történetét ismerheti meg. Aki pedig kíváncsi ember, s a fáradságot sem sajnálja, ha előveszi az egykori TETT-füzeteket, vagy a *Néphagyományok új környezetben* címmel 1987-ben megjelentetett, s ugyancsak a KAM műhelyéből kikerült tanulmánygyűjteményt, azok életrajzi függelékéből a jelen kötet szerzőinek személyi adatairól, pályakezdésükről és a hetvenes-nyolcvanas években folytatott kenyérkereső foglalkozásukról is sok mindent megtudhat. A kötet átfogó megítélése szempontjából is hasznos lesz majd ez, mert a benne foglalt írások tematikai súlypontozását és a tárgyalt témák társadalmi-területi lehatároltságát is jobban meg fogja ilyenképpen érteni az olvasó. Úgy véljük, főként kíváncsi és sok tekintetben igen tüdvös volna — talán leginkább magának a KAM-nak használna —, ha a csíkszeredai csoportnak mind a barátai, mind az ellenfelei köréből — mert köztudomásúlag ilyenek is és olyanok is vannak — nagyon sokan elolvassák a kötetet. Persze nem csak amúgy futólagosan vagy pusztán időöltésből, hanem egy olyan munkának kijáró intellektuális komolysággal és elméleti igényességgel, amely új megközelítésmód és elméleti paradigma meghonosítását ígéri a hazai magyar kultúrában, közelebbről a kifejezés egészen tág értelmében vett „népi életvilág” kutatásában. Meggyőződésünk, hogy ha tárgyilagosan mérlegelnék, s a kötet írásait kizárólag csak azok koncepcionális látóköre, elméleti hozadéka, fogalmi egyöntetűsége és módszertani szakszerűsége alapján értékelnék, az egyik tábornak is és a másiknak is a mostaninál jóval szordínosabbá szelődne a hangja. Kiderülne ugyanis, hogy a csíkszeredai KAM eddigi munkásságát illetően nincs oka se a mértéktelen lelkesedésnek, se az elutasító merevségnek. Nincsen többről szó, mint arról, hogy egy fiatal értelmiségi csoport áldatlan körülmények között s a tevékenységét kísérő sokféle értetlenség ellenére megpróbált dolgozni, s amit végzett, az kétségkívül tiszteletet érdemel, ám valóban jelentős tudományos eredményeket — ha mint csoport továbbra is létezni fog, ami több jel szerint korántsem biztos — csak ezután lehet remélni tőle.

Mielőtt kissé közelebbről is szemügyre vennénk a szóban forgó kötetet s néhány tartalmi-koncepcionális észrevételt is megkockáztatnánk vele kapcsolatosan, szükségesnek tartjuk még egy-két, látszólag csak formai-szerkesztésbeli, valójában azonban nagyon is lényeges, részint a csíkszeredai csoport történetével és szemléleti tájékozódásával is összefüggő dologra föl hívni a figyelmet. Föltétlenül jelezniük kell például, hogy abból, amit a csoport tagjai a TETT-ben közöltek, csak azok az írások kerültek bele a kötetbe, amelyekről a szerkesztő, illetve maga a csoport úgy vélekedett, hogy témakezelésük és vizsgálódási módszerük révén antropológiai társadalomfelfogást érvényesítenek. Ugyancsak jelezniük kell azt is, hogy a csíkszeredai csoportban rövidebb-hosszabb ideig dolgoztak olyanok is, akik sem a TETT-ben, sem máshol nemigen publikáltak, s így természetesen e kötetben sem kaptak helyet. De nem található a kötetben írások azoknak sem — s ezt Bíró

A. Zoltán a bevezetőjében futólag bár, de külön is megemlíti —, akik valamikor csatlakoztak ugyan a csoport törekvéseihez, de nem tartottak ki mindmáig azok mellett. Ha a kötetben szereplő szerzőket abban a sorrendben számláljuk elő, ahogy „a TETT-cikkek történetében” a nyolcvanas évek folyamán föltűntek, a következő névsort kapjuk: Bíró A. Zoltán, Gagy József, Bodó Julianna, Turos Endre, Oláh Sándor, Magyar Nándor László, Magyar Vincze Enikő. E névsor közvetve azt a folyamatot is érzékelteti — persze csak annyiban, amennyiben egy póre névsor egyáltalán valamit érzékeltetni tud —, melynek eredményeképpen a csíkszeredai KAM, helyesebben a csoport magját jelentő szellemi együttes az évek során fokozatosan kifomálódott.

A csoportnak, illetve ama bizonyos „második egyetemnek” a története, amely, mint láttuk, lényegében azonos „a TETT-cikkek történetével”, Bíró A. Zoltán szerint mintegy tíz esztendő fog át. Lévéni hogy a KAM más kiadványait is ismerjük, s azokból például arról a munkáról is tudunk, amelyet a csoport tagjainak egy része a hajdani megyei pártkabinet védnöksége alatt működő etnológiai kör keretében 1980-tól kezdve Balázs Lajos vezetésével végzett, ezt a közel tizesztendős múltra való visszautalást egészében véve nem kérdőjelezhetjük meg. Némi túlzást mindazáltal fölfedezni vélünk benne. A tények ugyanis, amelyek egy kívülálló számára is hozzáférhetők, azt bizonyítják, s a jelen kötet ugyancsak arról tanúskodik, hogy — 1989 végéig számítva a dolgokat, tehát csak addig, ameddig „a TETT-cikkek története” is tartott — a Bíró által emlegetett tíz esztendő tulajdonképpen csak négy vagy öt volt. Mert igaz ugyan, hogy a kötet első írása, a Gagy József, 1980-ból való, ám ez az első írás egyszersmind az egyetlen is ebből az esztendőből. (A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy 1980-ban Bíró A. Zoltánnak is volt egy TETT-cikke, de ez nem került be a mostani válogatásba.) Birótól eltelve, akinek 1984-ben a Kriterion kiadásában önálló munkája is megjelent, a nyolcvanas évek elején a csíkszeredai csoport (majdani) tagjai még csak elvétve publikáltak. Amit pedig közöltek, abból — s ez bizony Biróra is érvényes — csak helyel-közzel sejlett elő valamelyes elméleti igény. Még azok az „oroszlánkormók” se nagyon mutatkoztak meg bennük, amelyeket kezdő tollforgatókkal kapcsolatban szoktak olykor emlegetni.

A *Kapcsolat, környezet, közösség* írásai határozottan azt jelzik, s a kötetben szereplő szerzők más egykori publikációi ugyancsak arról tanúskodnak, hogy a csíkszeredai csoport munkássága a nyolcvanas évek közepén vált annyira céltudatosá, s amit a csoport tagjai együttesen és külön-külön végeztek, az ekkoriban tett szert olyan minőségi jellemzőkre, amelyek alapján valóban tudományos közösség kialakulásáról lehet beszélni. 1985-ből a szerkesztő már tíz TETT-cikket vonultat fel a kötetben, s e mennyiségi megugrás már egymagában is azt sejteti, hogy a csoport történetében ez idő tájt egyfajta csendes fordulat következett be. A cikkek tartalmi értéke és megformálásbeli becsé kiváltképpen nyilvánvalóvá teszi a változást: a korábbi évek írásaihoz képest

SZEMLE

nagyrészt körültekintőbben közelednek a tárgyalt témához, s többnyire elmélyültebb elemzést nyújtanak. Az elméleti érzékenység hangsúlyozottabbá válásában alkalmasint szerepe lehetett annak is, hogy 1984–85-től a csoport addigi tagjaihoz, akik csaknem mindannyian nyelv- és irodalomtudományi végzettségűek voltak, új tagok csatlakoztak, Magyarai Nándor László és Magyarai Vincze Enikő, s ők már filozófiai végzettséget hoztak magukkal. Az előrelépés döntő oka mégis inkább a csoport szakmai-tudományos tapasztalatainak általános gyarapodásában, illetve a magára vállalt feladatokhoz való fokozatos fölnevelkedésében keresendő. Mindenesetre a csoport tevékenységében — mi legalábbis így látjuk, s bizonyosak vagyunk, hogy nem tévedünk — a nyolcvanas évek derekán új szakasz kezdődött. Tagjai ez időtől kezdve csaknem folyamatosan jelen vannak a hazai magyar elméleti publicisztikában, s egy-két állásfoglalásuk kisebb vihart is kavart a társadalomtudományi szakemberek, elsősorban a néprajzkutatók körében. 1990 februárjában aztán, amikor a politikai fordulat nyomán lehetővé vált, hogy közületi státust szerezzenek maguknak, fölvtették a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) nevet, e néven hivatalosan is bejegyeztették magukat, s azóta láthatóan szívesen veszik, ha mások, a kívülállók is így emlegetik őket.

Ezzel elérkeztünk a legfontosabb problémához, melyet a kötet írásai elháríthatatlanul elibénk vetnek: a csoport szemléleti alapállásának, az általa követett és követendőnek tartott tudományos paradigmának a kérdéséhez. E kérdésről az utóbbi három-négy esztendőben a KAM tagjai többször is nyilatkoztak már, s ilyen vagy olyan megközelítésben — hol a rokonszenv, hol az elutasítás hangján — mások ugyancsak ismételtlen szóltak róla. Mindazáltal tárgyilagosan, kizárólag a csoport elméleti törekvéseit, a tagjai által közölt írások szakmai-tudományos értékét és eszmetörténeti kötődéseit szem előtt tartva, nemigen vizsgálta meg senki, hogy voltaképpen honnan indult, merre tart és — függetlenül minden alanyi szándéktól — mit nyújthat, ha esetleg kiteljesedik, szellemi kultúránknak a KAM. Kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy csaknem mindenki, aki eleddig a csíkszeredai csoport eredményeiről és elképzeléseiről véleményt mondott, valamilyen ideológiai előfeltevéshez, episztemológiai köntösbe öltöztetett világnézeti opcióhoz vagy éppenséggel társadalmi-politikai cselekvésmódelhez, nem pedig egy tudományterület sajátosságos gondjaihoz igazodott. Furcsa, de néha még az olyan méltatásokon is erős ideológiai hevület sütött át — lásd például Cs. Gyimesi Évának a csoport negyedévi kiadványáról, az azóta sajnos hamvába holt *Átmenetek* 1990. évi 2. számáról közölt recenzióját az Erdélyi Múzeum 1991. évi kötetében —, amelyek a KAM legfőbb érdemét abban vélték fölismerni, hogy a társadalmi élet tanulmányozása terén — úgymond — igyekezett leszámolni minden világnézeti rekvizitummal.

E helyütt — a bemutatott kötet írásaitól megszábotott diszkuzív-logikai keretek között — nyilván mi sem vállalkozhatunk arra, hogy a csíkszeredai csoport

elméleti törekvéseiről és szemléleti tájékozódásáról átfogó kritikai elemzést nyújtsunk. Csak a csoport eddig végzett munkájával és kinyilatkoztatott szándékaival kapcsolatban feltevődő legfontosabb kérdésekről vázoljuk röviden — jobbára interrogatív-tűnődő formában — a véleményünket. Nagyon jó támpontot kínál ehhez Biró A. Zoltán *Egy szemlélet esélyei* címmel közölt 1988-as TETT-cikke, amely az avatatlan érdeklődők számára is igyekezett megvilágítani, hogy mit is akar igazából a KAM, s mit fejez ki a csíkszeredai csoport „kissé szokatlan” elnevezése. Biró cikkét tudományos programként is föl lehet fogni, s nem kétséges, hogy szerzője is alapvetően annak szánta. Nyilván ezért kapott kiemelt helyet az itt szemlézett válogatásban: a kötet élére került, amolyan prólogusként és eligazító magyarázatként a mögéje sorakoztatott többi hetvenkét íráshoz. Jól körülhatárolható témával foglalkozik, a társadalmi közlésvilág, az embereket egymással és a környező sokrétű realitással egybefűző kommunikációs kapcsolatok tanulmányozásának és értelmező leírásának az elméleti hasznát és módszertani lehetőségeit taglalja, ám egyszersmind egy általánosabb szellemi követelményt is megfogalmaz: a társadalomkutatás korszerű tudományos alapokra helyezésének az igénye is ott feszül a mondataiban.

Biró útkereső töprengése, nézetünk szerint, feltétlenül figyelmet érdemel, s cikkének programszerű tartalmát lényegében ugyancsak helyeselni lehet. Mi magunk is úgy véljük, hogy önismereti kultúránkra jócskán ráférne a nagyobb teoretikus elmélyültség, a tudományosságunknak szintügy javára válna, ha több lenne benne az elméletalkotó készség, a dolgok szubsztanciális rétegei és mögöttes jelentései iránti érdeklődés. De miközben, olvasván Biró fejtegetéseit, minduntalan rábólintunk a megállapításaira, itt-ott homlokkráncoló-szkeptikus kérdőjeleket is odavetünk a lapszélre velük kapcsolatban. Amikor aztán Biró írása után sorra-serre a kötetbe foglalt többi TETT-cikket is áttanulmányozzuk, a kérdőjeleink kiváltképpen megszorodnak.

A legfőbb kérdést a csíkszeredai csoport önelnevezésének, illetve a belőle kikövetkeztethető — a nemzetközi tudományosság fejlődéstendenciáitól valószínűsített — elméleti aspirációknak, valamint a KAM eleddig végzett tényleges munkájának s a maga elé tűzött kutatási programnak az egybevetése sugallja. E kérdés pedig úgy hangzik, hogy mennyiben lehet valóban antropológiának tekinteni azt a társadalomfelfogást és valóságvállató módszert, amely a KAM munkáját ez ideig alapvetően jellemezte. Másképpen, kissé tán elvontabban, de egyszersmind tárgyyszerűbben fogalmazva: a kötet írásai mennyiben illeszkednek bele abba a heurisztikus szellemiségbe és problémátételező elméleti perspektívába, amelyet általánosan használt, ámbar eléggé pontatlan kifejezéssel antropológiának szokás mondani, s „amelynek századunkban olyan kiváló képviselői voltak, mint — találmra említjük épp ezeket a neveket — Franz Boas és Alfred L. Kroeber, Margaret Mead és Ruth Benedict, Clyde Kluckhohn és Robert H. Lowie. E kérdéshez — a KAM önelnevezésének jelzős szerkezete folytán —

szervesen hozzákapszódik az a másik kérdés, hogy vajon eddigi munkája során a csikszeredai csoport valóban azon az úton járt-e, amelyet a társadalmi-kulturális jelenségeknek és folyamatoknak kommunikációs jelenségekként és folyamatokként való értelmezésével Edward Sapir meg Wilbur Schramm, Edward T. Hall meg Dell Hymes stb. jelölt ki a tudományos vizsgálódás számára.

Mielőtt a méltatott gyűjteményes kötet alapján megkísérelnénk válaszolni e kérdésekre, rövid kitérőt kell tennünk. Ha futólagosan és vázlatosan is, de szólnunk kell az antropológia fogalma körül kialakult elméleti-szemantikai bizonytalanságról, azokról az elsődlegesen episztemológiai-tudománytörténeti meghatározottságokban gyökerező, de világnézeti kollíziókat is hordozó szemléleti különbségekről, amelyek e fogalom értelmezése és használata során a szakemberek körében már jó ideje megfigyelhetők.

Ismeretes, hogy míg a kontinentális Európa szellemi kultúrájában az antropológia fogalmát a közelmúltig csaknem kizárólag a biológiai embertan jelölésére használták, addig az angolszász tudományosságban ez a fogalom egyfelől — egy sajátos integratív-interdiszciplináris megközelítésmód kifejeződéseképpen — az emberrel és az emberi alkotótevékenység eredményeivel foglalkozó szinte valamennyi szaktudományt felölelte, másfelől a XIX. század vége és a XX. század eleje óta — az angoloknál általában a szociálintropológia, az amerikaiaknál viszont inkább a kulturális antropológia formájában — az etnológia, illetve egy újszerűen elgondolt, kutatásait a modern társadalmak és az urbánus közösségek mindennapi életére is kiterjesztő néprajz szinonimájává vált. Az ilyenképpen kialakuló terminológiai különbözőség önmagában véve tán semmiféle zavart nem okozott volna a tudományban, csakhogy a helyzetet tovább bonyolította az, hogy az integratív-interdiszciplináris funkciókkal felruházott angolszász antropológia (vagy inkább antropológiák) létrejöttével nagyjából egyidejűleg a kontinentális Európa is megteremtette a maga ugyancsak integratív szerepet betöltő, de az interdiszciplinaritás angolszász felfogásától roppant távol álló antropológiáját: a filozófiai antropológiát. Az antropológia fogalmának e három- vagy négyfajta értelmezése mellé aztán további zavaró tényezőként odasorakozott egy alapvetően ideológiai magatartásként megnyilvánuló szellemi idióma. A neoliberalizmus legitimációs rendszerébe való beépülése, valamint — micsoda vigyori paradoxon! — a neokonzervatív etikai univerzalizmus térhódítása révén ez a szellemi idióma mindinkább terjedni-terjengeni kezdett, ami egyebek között azzal a következménnyel is járt, hogy az antropológia fogalma lassacskán amolyan divatszóvá sekélyesedett. Ma már némelyek szociológia vagy szociálpszichológia helyett is inkább antropológiát mondanak, s Pierre Bourdieu-t vagy E. Goffmannt is antropológusként emlegetik. A fokozatosan kifejlődő fogalmi zűrzavar, amely mögött nyilván szemléletbeli tántorgás is meghúzódott, azzal tetőződött, hogy az utóbbi egy-másfél évtizedben az angolszász értelemben vett antropológián belül egy igen erőteljes, de korántsem üdvös szakosodási folyamat indult

meg. „Minden egész eltört...” Az antropológiai megközelítés csaknem végtelen tematikai nyitottsága, emelkedett-egybefogó problémálatása és a velejáró interdiszciplináris szellemiség helyére hovatovább szigorúan lehatárolt kérdéskörök és meglehetősen szűkre szabott — nagyrészt a szaktudományoktól kölcsönvett — kutatói paradigmák léptek. Ami korábban szinte magától értetődően egytűvé tartozott, az most mindinkább darabokra szakadozik. A vizuális antropológia vagy a divatok antropológiája ugyanúgy külön tudományos státust követel magának, mint mondjuk a nyelvészeti antropológia vagy a kommunikációs antropológia. Vannak, akik az ún. interpretatív antropológiára esküsznek, míg mások a kognitív antropológia mellett kardoskodnak. (E sorok írása közben került a kezünkbe egy nemrégiben tartott kulturális antropológiai konferenciáról szóló beszámoló. A szerzője egy helyütt kissé keserűen azt írja, hogy midőn a konferencián egyik-másik előadó „akcióantropológiáról” értekezett, ő akaratlanul is „frakcióantropológiát” vélt kihallani belőle.)

E kitérő után most már ismét föltehetjük korábbi kérdéseinket — s a vázolt tudománytörténeti fejlemények fényében azok sajátos nyomatékot is kapnak —: mi a viszony a csikszeredai csoport önelnevezése és ténylegesen végzett munkája között; összhangban van-e a külső címke a belső tartalommal; miféle antropológia, s egyáltalán antropológia-e az, amit a csoport tagjai 1989-ig s részint még azután is műveltek; a KAM törekvéseinek volt-e számba vehető, a szakirodalmi tájékozottság mércéje alá állítható affinitása a társadalomkutatás korszerű irányzataival, a szó nyugat-európai, illetve angolszász értelmében vett etnológiával, valamint a modern információelmélet művelődéstudományi leágazásaival? Szeretnénk úgy válaszolni e kérdésekre, hogy válaszunk ne sértsen semmiféle intellektuális érzékenységet, de a kritikai tárgyilagosság követelményeinek mégis minden ízében megfeleljen. Úgy hisszük, az lesz a leghelyesebb, ha továbbra is Biró A. Zoltán megállapításához igazodunk, s azokra támaszkodva próbáljuk körvonalazni a magunk véleményét.

Az elemzett-ismertetett kötethez írott előszavában a csikszeredai csoport munkáját Biró egy helyütt „benszülött antropológia”-ként jellemzi. A szövegösszefüggés, amelyben ez az első olvasásra zavarba ejtő minősítés felbukkan, nem árulja el, hogy Biró voltaképpen mit akar mondani vele. Még az sem derül ki egyértelműen belőle, hogy a KAM eredményeinek józan mérlegeléseképpen vagy pedig ironikus szándékkal, a csoport ellenfeleinek szóló gúnyolódás gyanánt vetette-e papírra a meghökkenítő minősítést. Minthogy Biró megnyilatkozásaira inkább a feszes fegyelem, nem pedig a könnyed kedély vagy a polemizáló malícia jellemző, hajlunk arra, hogy az előbbi föltételezést tekintsük helytállóknak. Úgy véljük, nincs semmi gúny vagy pejoratív mellékzöngé Biró differenciáló kitételében. Egyrészt a csikszeredai csoport indulásának és elméleti törekvéseinek fölötébb mostoha szellemi feltételeiről akart hitelesen szólni, másrészt a csoport munkálkodásának helyzeti kötöttségeire és önként vállalt, de mégiscsak kény-

szérü fogyatékoságaira kívánt rávilágítani, midőn a csoport által művelt tudomány feleséget „benszülött antropológiként” határozta meg.

„Benszülött” volt a KAM által művelt antropológia a kifejezés többféle értelmében is. Először is abban az értelemben, hogy a csíkszeredai csoport preferenciális vizsgálódási módszere, az úgynevezett „mélyelemzés” technikája, amely voltaképpen egyfajta — a szociográfiái riporttal is rokonítható — inductív problémamegközelítést jelent, s mint ilyen partikuláris élethelyzetek bemutatása, szimpomatikus, illetve annak tartott egyedi esetek és történések részletes átvilágítása alapján igyekszik általános érvényű következtetésekre jutni vagy legalább valamit az általánosból megsejtetni — szóval ez a módszer mintegy eleve föltételezi a kutatás alanya és tárgya közötti testközeli kapcsolatot, az objektum és szubjektum bensőséges kognitív kölcsönviszonyát.

Ha e módszertani eljárást nem csupán önmagában véve vagy a vele járó kutatói gyakorlat szemszögéből nézzük, hanem a mögötte álló helyzeti adottságok, jelesül a csíkszeredai csoport által folytatott tudományos tevékenység társadalmi-személyi feltételeit megszabó körülmények oldaláról is elemezzük, a KAM-féle antropológia „benszülött”-ként való jellemzésének egy másik lehetséges jelentése tárul elénk. Ez abból ered, illetve abban fejeződik ki, hogy a csíkszeredai csoport tagjai empirikus kutatásaikat roppant szűk körben végezték, helyesebben fogalmazva: a tapasztalati anyagukat nagyon keskeny társadalmi sávból gyűjtötték. A méltatott-ismertetett kötet írásainak közel a fele (Gagyí József esetében tán a kétharmada is) azoknak az oktatási intézményeknek a világából veszi tematikai indítatását és kölcsönzi az illusztrációit, amelyekben a KAM tagjai tanárokként vagy kollégiumi nevelőkként a nyolcvanas években dolgoztak. Nem kerülne különösebb erőfeszítésünkbe, ha pontosan meg akarnók állapítani, hogy kinek melyik írása készült a csíkszeredai 2-es számú Építőipari Szaklíceum, melyik a 10-es számú általános iskola vagy a csíksomlyói gyermekotthon tanulói körében végzett kérdőíves felmérések s az ott szerzett egyéni élmények, valamint az azokra támaszkodó elméleti fölismérések alapján. Ha nem is az egész kötetre, de a kötet jelentékeny részére jellemző Gagyi József 1981-ben közölt *Fehér selyem csipkés szélű drága kicsi kendőm...* című cikkének a tapasztalati-módszertani horizontja. E cikk az úgynevezett „falvédős” lakáskultúrát és a benne kitapintható — falun és városon egyformán föllelhető — rétegizlést igyekezvén bemutatni, ezt líceumi tanulóktól összegyűjtött — s helyenként „tudós” idézetekkel megtűzdelt otthonleírások segítségével teszi.

A csíkszeredai csoport tudományos tevékenységét talán leginkább az tette „benszülött” jellegűvé, hogy a szakirodalmi tájékozottság és az „episztemológiai együteműség” szintjén meglehetősen lazán kapcsolódott az antropológia más égtájakon fölhalmozott eredményeihez és egyetemes gondjaihoz. S ugyancsak vékony szálak fűzték azokhoz a törekvésekhez is, amelyek a hatvanas

évektől kezdve — elsősorban Nyugat-Európában, de korántsem csak ott — az információelmélet társadalomtudományi alkalmazását és a kultúra szemiotikájának megteremtését tekintették feladatuknak.

A szellemi elszigeteltség, amely a diktatúra évtizedeiben, kivált a hetvenes-nyolcvanas években, az egész hazai tudományosságot igencsak keményen sújtotta, egy vidéki kutatócsoportra, amely ráadásul kisebbségi tömörülés volt, különösen nyomasztóan nehezedett. A kötet írásai arról tanúskodnak, hogy a KAM tagjai, miként minden magára valamit is adó értelmiségi ember egykoron, igyekeztek, amennyire csak lehetett, leküzdeni az ideológiai vesztégzár korlátait. Ám az igyekezetük nyilván csak részben járhatott sikerrel. Biró A. Zoltán korábban említett 1988-as programadó cikkét olvasván, szembeötlő, hogy miközben az antropológiai paradigmának és a kommunikációelméleti megközelítésmódnak a társadalomkutatásban való alkalmazását szorgalmazza, mennyire szükséguán s mily tétova-elmosódottan beszél azok mibenlétéről. Még inkább szembeötlő az, hogy milyen kicsi rádiusza van Birónál a szellemi előzmények és a kortárs tudományos vívmányok ama körének, ahol a KAM támaszt vél találni a maga törekvéseihez. Az antropológiai látásmód hazai meghonosítása terén a TETT-nek tulajdonít úttörő szerepet, a román tudományosságról pedig azt állítja — H. H. Stahl, Mihai Pop, Victor Săhleanu és Constantin C. Gulian nevével említvén bizonyítékként —, hogy „az antropológiai szempont érvényesítésében élen jár”.

Álljunk csak meg egy pillanatra Biró írásának ez utóbbi félmondatánál. Mert minden jel szerint jóval többről van itt szó, mint a nyolcvanas évek körülményei közül elmaradhatatlan verbális gesztusról, amolyan „add meg a császárnak...”-szerű publicisztikai pukedliéről. Úgy tetszik, a szellemi autarkia kívülről jövő követelményei itt ténylegesen is fölébe kerekedtek a világgal való együttthaladás szándékának.

A szellemi autarkia diadala folytán, amit mindazáltal csak megszorításokkal szabad a KAM vérének tartanunk, Biró 1988-as programadó fejtegetéseiben a horizontfűrkésző és társkereső tekintet átsiklik — úgy is mondhatnók, át kell neki siklania — az egészen közeli szomszédságon is. Kívül rekednek a látókörön azok az eredmények, amelyeket a KAM-tól követendőnek tartott szemléleti-módszertani paradigma elfogadtatása tekintetében a magyar társadalomkutatás már a korábbi évtizedekben fölmutatott. Olyan fontos eszmetörténeti tények merülnek méltatlanul feledésbe, mint például az, hogy 1988-ban, amikor Biró a szóban forgó cikkét papírra vetette, immáron két évtizede is eltelt volt annak, hogy a magyar tudományosság a maga első küzdelmét az antropológiáért megvívta. A budapesti Valóság s más folyóiratok lapjain lezajlott 1966–67-es vita anyagán az ahistorikus elvontságnak lehet ugyan ma már fanyalogni, ám ez nem változtat azon, hogy magyar nyelvterületen az antropológia itt és ekkor tette meg az első lépéseket egy új emancipáció felé. Az autarkia kényszere következtében ugyancsak kiszorul Biró episztemológiai látóköréből az a másik

eszméletörténeti tény is, hogy a kommunikációelmélet társadalomtudományi alkalmazására és a kultúra szemiotikájának megteremtésére irányuló törekvések magyar viszonylatban szintén a hatvanas évek második feléig nyúlnak vissza. A nagy áttörést e tekintetben az a széles körű kommunikációelméleti konferencia jelentette, amelyet a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontjának és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének közös rendezésében 1969 júliusában tartottak Budapesten. A tudományos tanácskozás, amelyen szociológusok és nyelvészek, pszichológusok és művészetfilozófusok, szemiotikusok és művelődéskutatók egyaránt részt vettek, alkalmasint éppen a KAM számára oly kedves kérdéskörök, a kultúra nyelvének és a hétköznapi életvilág kommunikációs jelenségeinek a vizsgálatában hozta a leginkább figyelemre méltó eredményeket.

Félreértés ne essék, itt nem valamiféle kimerítő tudománytörténeti körképet s nem is valaminő „magyar szellemi abszcisszát” akarunk számon kérni Biró 1988-as programadó írásától. Csak azt kívánjuk éreztetni, hogy a KAM szemléleti-szaktudományi tájékozódása 1989 előtt — egyebek között az igen komisz körülmények folytán — mennyire esetleges és lebéklyózott volt. Ez az esetlegesség és lebéklyózottság, amelynek a KAM munkájában lecsapódó következményeit a rosszakarat könnyen úgy

értelmezhetette, hogy Biróék mást sem csináltak, mint feltalálták a spanyolviaszt, ott fészeng-pironkodik a *Kapcsolat, környezet, közösség* csaknem egész anyagában. Ha jobban odafigyelünk a kötetbe foglalt tanulmányok szakirodalmi hivatkozásaira, s közelebből megnézzük, merre és milyen szerzőknél kerestek a csíkszeredai csoport tagjai a maguk fejtegetéseikhez elméleti támpontokat, sokatmondó episztemológiai tabló tárul elénk. Újfént meggyőződhetünk arról, mily nagy erőfeszítéseket tett a KAM a provinciális viszonyoktól megtévezett egykori ideológiai karantén korlátainak a leküzdéséért, de újól megállapíthatjuk azt is, mennyire elégtelen volt az ereje a „bennszülött” kötelmekkel s a „bolyból kiszakadt emberekre” mindenkor leselkedő veszedelmekkel szemben. Ha számba vesszük a kötet írásaiban emlegetett vagy idézett tudósokat-szerzőket, főltöbb terjedelmes — Jean Piaget-től Harold Garfinkelig, Marx Károlytól Gustav Jahodáig, Mihail Bahtyintól Rudolf Arnheimig kacskaringózó — névsort kapunk, ami kétségkívül a széles körű szellemi tájékozódás igényét fejezi ki. Am ha alaposabban szemügyre vesszük e névsort, azt látjuk, hogy a jelenkori antropológia, kommunikációkutatás és művelődéselméleti szemiotika reprezentatív képviselői, akikre a csíkszeredai csoport titulátúrája alapján az olvasó elsődlegesen számít, nemigen szerepelnek benne.

Nagy György